

SEKULARIZACIJA I DRUŠTVENE PROMENE

U savremenoj teoriji vode se duge, ponekad i žestoke rasprave o postojanju sekularizacije. Neki se pitaju da li sekularizacija uopšte postoji. To se dovodi u vezu s postavljanjem pitanja o religioznosti. Smatra se naime, da nema smisla raspravljati o nečijoj nereligioznosti nego samo o tome koliko je ko i na koji način religiozan. Tada, prirodno, nema nikakvog smisla govoriti o sekularizaciji. „U ovom je slučaju problem eventualne datosti sekularizacije unaprijed riješen i prije nego što su postavljena i razmotrena relevantna pitanja o tome tko je sve religiozan, a tko nije.”¹⁾ Dakle, ne dopušta se nikakva mogućnost nereligioznosti u normalnim društvenim okolnostima i kod normalnog stanja ličnosti. Biti nereligiozan znači što i ne znati ni jedan jezik.²⁾ Smatra se, takođe, da bi odsustvo religije izazvalo nezaustavivu društvenu eroziju u svim domenima i na svim nivoima. U tim teorijama se, kako ističe S. Vrcan, „operira pretpostavkom da ni najsystematskija i najpotpunija iskustvena evidencija nikad ne može potpuno negirati prisutnost religije u životu ljudi, jer nikad ne može sasvim zanemariti teorijsku zamisao o religiji, prema kojoj je religija nužni, univerzalni, nepromjenjivi i neuklonjivi sastojak ljudskog življenja, društvenog i individualnog, te stoga ne može biti podložna bilo kakvoj dubljoj krizi, slabljenju ili eroziji. Prema tome, nikakvi iskustveni podaci o sekularizaciji kao padu značaja i prisutnosti religije u životu modernih ljudi ništa ne znače i ne mogu značiti za teorijsku za-

¹⁾ Srđan Vrcan, *Od krize religije k religiji krize*, Školska knjiga, Beograd, 1986.

²⁾ Ovo je formulacija M. Yinger, *A Structural Examination of Religion*, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 8, 1969, 1. Navedeno prema: Srđan Vrcan, *ibid*, str. 38.

misao o religiji uopće, koja prema definiciji isključuje i samu mogućnost sekularizacije.”³⁾ Osim toga, postoje i dokazi koji se po nekim istraživačima, odnose na konvencionalnu religiju i religioznost, u crkvenost i crkveni konformizam, a nikako u autentičnu religiju. Ti dokazi, konačno, imaju površinsko i epifanomenalno značenje, a najmanje su u vezi s dubinskom i univerzalnom substrukturom same religije. Želi se, naime, da se izvrši podjela na konvencionalnu religiju i crkvenost s jedne i na autentičnu religiju s druge strane. U tom smislu insistira se i na diskontinuitetu između ova dva vida religijskog ispoljavanja. Teško se, zapravo, može priznati naučni dignitet jednoj teorijskoj disciplini koja insistira na nepromjenljivosti, stalnosti, večitosti religije i na nemogućnosti bilo kakvih sekularnih procesa u bilo kojoj etapi društvenog razvoja. Hoće da se minimalizuju i takvi pokazatelji kao što su „slabljenje religijske identifikacije, erozija konfesionalnog pripadanja, pad religijske prakse i osek učestvovanja u različitim oblicima obrednog i izvanobrednog religijskog ponašanja, nivelaciju religijskih vrijednosti, fragmentarizaciju doktrinarno utvrđenog sistema religijskih vjerovanja”⁴⁾ i da se dâ prednost religiji i religijskom životu ukazivanjem na sasvim druge implikacije ovih upozorenja nego što ih ovi faktički imaju. U celini gledano, danas postoje brojna nastojanja da se umanjí značenje naučnog pristupa sekularizaciji te da se mimoide ili porekne sekularizacija kao pozitivna praksa u kojoj se rađa ideja o društvu bez religije. Ova nastojanja sadrže u sebi mnoštvo divergentnih stanovišta ali svako se svodi na negaciju sekularizacije i kao teorijski zasnovanog modela i kao prakse. Sporenja među tim stanovištima su minimalna jer su međusobno saglasna u bitnom: očuvati postojeći nivo religije i religioznosti, a sekularizaciju prihvatiti samo u mjeri koja taj nivo ne dovodi u pitanje. A to znači zadržati raspravu o postojanju religije i religioznosti u okvirima religijskih i eklezijalnih organizacija pa u tim okvirima dozvoliti i raspravu idući ka tome da se pod njom što manje podrazumeva zamena religije svetovnim sadržajima, a što više zamena nekim drugim religijskim vidovima ispoljavanja: savremenim religijskim obredima, organizacijama, pa čak i sektama. Ove poslednje, doduše, ne uklapaju se u oficijelni crkveni poredak, ali ne udaraju u temelje religioznosti, nego obrnuto, zastupaju religiju kao sveobuhvatnu i nezamenljivu pojavu koja se istorijski samo menja i prilagođava a ne nestaje. Sekularizacija se poriče i pozivanjem na takozvane religijske potrebe koje zadiru u samu čovekovu antropo-

³⁾ *Ibid.*, str. 38.

⁴⁾ *Ibid.*, str. 39.

lošku strukturu, odakle se izvodi i nužna univerzalnost religije. Ovo stanovište je, međutim, nailazilo na mnoge kritičke refleksije i doveli su ga u sumnju raniji i savremeni mislioci počev od Kanta, Spensera, preko Maksa Vebera do najnovijih socioloških istraživanja fenomena religije i religioznosti. „Za taj smisljeni okvir za interpretaciju sekularizacije ključni postaju pojmovi heterodeterminacije i autodeterminacije te potvrđivanja kao čovjekove sposobnosti da ovlada svojom sudbinom i da se afirmira kao slobodni stvaralac. Sekularizacija se shvaća kao sastavni dio povijesnog procesa napretka u kojemu se bitno sužavaju dometi heterodeterminacije i proširuju granice autodeterminacije. U tom smislu sekularizacija se javlja kao sastavni dio povijesnog procesa u kojemu se ljudi postepeno oslobađaju od izvana indicirane nepunoljetnosti te postaju punoljetni i takvi sve svjesnije i transparentnije proizvode svoj vlastiti život kako s obzirom na povijest, tako i s obzirom na autobiografiju. U tu se liniju može svrstati i onaj dio marksističke tradicije kojem središnja tematika postaje tematika složene i proturječne povijesne dijalektike alijenacije i dezalijenacije.”⁵⁾ Dakle, opirući se natprirodnim silama čovek stvara sopstveni svet, osigurava sopstvenu humanističku poziciju, potvrđuje svoju čovečnu suštinu i svoju društvenost. Udaljavajući se od religije čovek se ne približava nekoj drugoj, često i više otuđujućoj sili nego pronalazi one dimenzije koje ga čine svesnim, autonomnim i univerzalnim bićem, sposobnim da sagleda ukupnu svoju obostranost i ovovremenost kao jedino istorijsko i društveno tlo svoga postojanja. Tako se religija u stvari, sve češće i sve ubedljivije zamenjuje napretkom pri čemu ne treba izgubiti iz vida „da se u jednoj, u evropskom kulturnom prostoru od prosvetiteljstva prisutnoj, tradiciji napredak ne izjednačuje ni s privrednim rastom, ni samo s razvojem, već napredak izričito uključuje emancipatorske, kritičke i humane dimenzije, koje su ne samo nespojive s bilo kakvom sakralizacijom, nego su radikalno desakralizujuće i demitologizujuće.”⁶⁾ Međutim, sam napredak je dosta apstraktan pojam ukoliko ne bi uzimao u obzir ukupnost socijalnih, ekonomskih, političkih, kulturnih promena radikalnog tipa, ukoliko se ne bi oslanjao na realne društvene snage. Svojom apstraktnošću i napredak bi doveo do svojevrstne religioznosti koja bi se utemljila u novonastale društveno-političke i kulturne prilike. U tom pogledu i proces sekularizacije bi bio prividan i pokrивao bi samo površinu ispod koje bi mirno, i ni od koga ometan, proticao proces obnavljanja religioznosti. Između teorijskih pristupa postoji ve-

⁵⁾ *Ibid*, str. 50.

⁶⁾ *Ibid*, str. 54.

liko nejedinstvo i suprotstavljanje koje ide do međusobne isključivosti. Iz ovih i ovakvih protivrečnih nastojanja može se izaći uz pomoć istorijsko-materijalističkog pristupa, a to znači da se sekularizacija mora „promatrati na mnogo složeniji i izrazitije dijalektičkan način — kao izrazito složen, mnogodimenzionalan i duboko proturječan proces, koji može imati i ima veoma razgranate i proturječne posljedice, bar onoliko koliko je to karakteristično i za religiju, i za proces religizacije života... Stoga nema nikakvog uvjerljivog razloga zbog kojeg sekularizacija ne bi istodobno mogla značiti i jedan aspekt procesa širenja autodeterminacije, samopotvrđivanja i umnosti, ali i promjenu u društvenom značenju religije, uz izrazitu privatizaciju i subjektivizaciju religije. Na sličan način nema nikakvog unaprijed valjanog razloga zbog kojeg sekularizacija ne bi istodobno mogla biti stanovit napredak u slobodi, samopotvrđivanju, ovladavanju uvjetima vlastite egzistencije, ali i puka zamjena jedne religije drugom, pa i manje dobroćudnom. I tako dalje. Jednostavnije rečeno, umjesto načelnog pogleda na sekularizaciju kao povijesni proces, koji je bitno jednoznačne, neproturječne, linearne i ireverzibilne naravi, otkriva se mogućnost pogleda na sekularizaciju kao na povijesni proces koji je izrazito mnogoznačan, proturječan, složen i revirzibilan.⁷⁾ Ovde se sekularizacija ispoljava u svojoj raznoobraznosti, sa svim svojim društveno-istorijskim mogućnostima. U krajnjoj liniji nije isključena ni mogućnost da se tipično svetovni fenomeni sakralizuju, da im se prida izvanljudska moć, zapravo ona moć koja će individuu učiniti zavisnom od delovanja tih novosakralnih sila. U jednom slučaju to je nacija kao nadljudska sila, drugi put, ili pre toga, to je država koja ličnost podređuje svojim partikularnim interesima i tako joj određuje granice ponašanja i slobode. Zanimljivo je da se cvako ispoljena sekularizacija ne udaljava bitno od tradicionalnih oblika religioznosti i da na taj način predstavlja novonastali religijski blok koji se utemeljuje i učvršćuje kako u tradicionalnim društvenim zajednicama građanskog tako i u onim novim, socijalističkog tipa. Divinizacija države kao oblika vladavine ili nacije kao univerzalne forme okupljanja pojedinih u zajednicu jeste svojevrsni proces religizacije odnosno sakralne sekularizacije, proces u kojem se svetovni elementi samo formalno javljaju kao socijalni agensi koji treba da podstaknu proces sekularizacije. Iznutra posmatrano ovim pritiskom se zaustavlja razvoj socijalnog organizma koji se privremeno priklonio nereligioznom životu ali ne uspeva da otkloni svaku opasnost da se neki njegovi segmenti sakralizuju.

⁷⁾ *Ibid.*, str. 55–56.

Otuda nije slučajno da se u pojedinim prilikama religioznost zamenjuje socijalističkom obrednošću, dakle, procesom koji se bori za ovladavanje čovekovim umom, dušom i srcem. Ako se ovo uzme za cilj komunističkog vaspitanja onda se nagoveštava novi vid sakralizacije, svojevrsan religijski postupak koji je sasvim izvan društvenih i materijalnih tokova zajednice. Ovaž zahtev se čak ni formalno ne razlikuje od uobičajenog religijskog zahteva za ovladavanje čovekovom dušom, umom i srcem. „U ovakvoj vezi teško je preценiti značaj propagande duhovnih vrednosti socijalizma koje deluju kako na razum tako i na osećanja ljudi.”⁸⁾ Jednim delom preko tih duhovnih vrednosti, drugim delom preko novonastalih političkih institucija širi se navodno socijalistički način života sa svim svojim istorijskim prednostima. Na taj način se stvara nova socijalistička obrednost koja treba da zameni proces sekularizacije, zapravo da ga primeri novonastalim društvenim prilikama. Međutim, ta obrednost ima za cilj da afirmativno predstavi opšte stanje socijalističke zajednice skladno i gotovo savršeno funkcionisanje svih njenih institucija. „Na konkretno-čulnom i emotivno-estetskom nivou ona (obrednost) učvršćuje i propagira pravedan socijalno-ekonomski i društveno-politički sistem: komunističku ideologiju i naučno-materijalistički pogled na svet; socijalističku kulturu i umetnost, ovaplotivši u sebi neprolazne vrednosti duhovnog nasleđa prošlosti; socijalne, moralne, pravne i estetičke norme socijalističkog društva; obrasce radne, stvaralački preobražavajuće delatnosti, socijalističke i komunističke forme svakidašnjeg života; revolucionarne, borbene i radne tradicije sovjetskih ljudi, socijalistički internacionalizam i prijateljstvo naroda, sovjetski patriotizam i predanost idealima komunizma.”⁹⁾ Ako bi se ovako iskristalisana matrica socijalističke obrednosti uporedila s matricom religioznosti neke društvene zajednice teško bi ostalo prostora za iole ozbiljniji razmah procesa sekularizacije. Jer, teško se „pravedan socijalno-ekonomski i društveno-politički sistem” može zameniti nekim svetovnim pojmom. Za pojam *pravedan* nema odgovarajućeg pojma u sekularizovanoj svesti. Pravedan je gospod bog, pravedan je državni poglavar, pravedan je vrhovni sudija i vrhovni izvršitelj i u tom smislu pojam pravedan ne može da vrši sekularizirajuću funkciju. On nas ne samo asocira na religiju nego nas neposredno vraća njoj, utire put ka uspostavljanju onih vrednosti koje su svete i nepromenljive, a tim vrednostima je, zapravo, ispunjena i socijalistička obrednost kojom autor hoće da zameni proces sekularizacije. To je jed-

⁸⁾ V. A. Zoc, *Kultura, religija, ateizam*, IP Literatura, Moskva, 1982, str. 112.

⁹⁾ *Ibid.*

na nova vrsta teodiceje koja umesto tradicionalnog objašnjenja boga objašnjava novu nadindividualnu, nadljudsku pojavu — socijalističku obrednost. Očigledno da takvo savremeno mišljenje, ma koliko sebe označavalo socijalističkim, ne može tako lako da se oslobodi teološkog nasleđa. Čak i onda kad se „punim gasom” verbalizma pritiska na socijalističku formulu mišljenja ne može se lako otkloniti sloj tradicionalnog mišljenja koje je u svojoj biti religijsko. Ovde se zapravo ne ostavlja ni zračak mogućnosti drugačijem poretku stvari. Ovako kako je socijalistička obrednost konstruisana ona ne može da podstakne istorijsko kretanje; ona, zapravo, ne može da bitno obeleži jednu društvenu fazu koja bi značila pomak društvenog bića, odnosno oživljavanje njegovih pokretačkih mehanizama koji su se u prethodnoj preživeloj, fazi zaustavili. Pokretanje tog mehanizma ne može se izvršiti pomoću opšteprihvatljive formule nastale prizivanjem tradicionalnih apsoluta: razuma, duše, srca — tog neizmenjenog inventara eshatološkog. U budućnosti, izrasloj na tim tradicionalnim vrednostima, sekularizacija ne može biti delatna, ona ostaje bez učinka jer se neizbežno razlaže u tom opštem mestu koje zatvara svaku realnu društvenu perspektivu. Ako se ovako formulisana socijalistička obrednost razloži prvi njen konstitutivni element jeste svojevrsno, ponovljeno propovedništvo, a ono „nije samo kult prošlosti gledan očima današnjice; ono je nastavak prošlosti u njenom neizmenjenom vidu u sadašnjem času, njeno prerastanje same sebe. Prema tome, propovedništvo nije samo izvestan intelektualni odnos prema svetu, ono je jedan oblik egzistencije samog sveta, naime, faktičko trajanje stvarnosti koja više ne postoji”.¹⁰ Slika budućeg sveta koja se stvara pomoću „socijalističke obrednosti” jeste svojevrsno produžavanje prošlosti u današnjicu; to je život koji hoće da bude nov, a da ništa od svojih vitalnih organa, ne izmeni, to je „nova” društvena stvarnost sa socijalističkom obrednošću umesto religije.

Proces sekularizacije je usko povezan s konkretnom društvenom stvarnošću. On je tom stvarnošću određen ali i sam određuje tu stvarnost. Utoliko, sekularizacija će se na jedan način ispoljavati u građanskom a na drugi način u socijalističkom društvu. Međutim, ova podela je krajnje uslovna jer i u jednom i u drugom slučaju deluju određeni zajednički činioci. Proces industrijalizacije i urbanizacije jeste, na primer, zajednički i kapitalizmu i socijalizmu, sa približno istim posledicama. „U tom smislu sekularizacija zacijelo nije ni ponajprije ni ponajviše rezultat faktičke dekriminalizacije ateizma, javnog nastupa ateističkih shvaćanja, mili-

¹⁰) Lešek Kolakovski, *Filozofski eseji*, Nolit, Beograd, 1964, str. 58.

tantne i beskrupulozne ateističke i antiklerikalne propagande, pa ni tzv. državnog ateizma itd. Ni sekularizacija u razmjerima koje je dobila u širim svjetskim prostorima nije ni ponajprije posljedica jačeg razvoja autonomne filozofijske misli, radikalno humanističkih nazora na svijet, sasvim svjetovnih političkih ideologija itd, koje u prvi mah izgledaju kao moderni konkurenti religiji u osmišljavanju svijeta i života. Na kraju, sekularizacija nije isključivo rezultat razvoja moderne svjetovne kulture u najširem smislu, koja se svojim velikim dijelom oblikovala izvan kulturnog kruga pod kontrolom religijskih organizacija, time u stanovitoj mjeri i u izravnom i neizravnom protustavu tom kulturnom krugu. Naprotiv, sekularizacija je ponajprije uvjetovana nizom dubljih strukturalnih promjena i strukturalnih karakteristika modernih društava".¹¹⁾ Imajući u vidu zapravo te strukturalne karakteristike i promene u modernim društvima može se zaključiti „da je čitavom modernom svetu svojstven proces slabljenja društvenog uticaja religije”, pri čemu valja imati u vidu da su „u različitim istorijskim kontekstima istočnih i zapadnih kultura, bez sumnje različiti činioci delovali u istom pravcu, uslovljavajući gubitak društvenog značaja religije”.¹²⁾ To je još karakterističnije za postindustrijsko društvo koje se ispoljava kako u građanskom tako i u socijalističkom kontekstu. Industrijalizacija pa i njeni najmoderniji tokovi imaju univerzalni karakter i u tom smislu nadilaze određene, konkretne društveno-ekonomske sisteme. To zajedničko svojstvo dobrim delom utiče i na prirodu sekularizacije, zapravo na intenzitet potiskivanja religije iz društvenog života. Razlike između sistema se očitavaju na planu novih kulturnih obrazaca kojima se zamenjuje religija. Valja imati u vidu da savremena društva sve više obiluju najraznovrsnijim svetovnim sadržajima tako da se smanjuje prostor za religijske onostrane i natprirodne elemente. Ali moglo bi se reći da deo svetovnih ustanova poprima božanska svojstva te da se većina ljudi prema njima odnosi sa bezuslovnim poštovanjem. To naročito važi onda kada su te institucije glavni kreatori i animatori smisla i vrednosti, kada se posredstvom njih prenose one poruke koje su nekada bile isključivo ili znatnim delom u nadležnosti religijskih organizacija. Danas se sve ređe odgovor na osnovno egzistencijalno pitanje, na pitanje o smislu života dobija od religije, zapravo iz njenih učenja, a mnogo češće i mnogo više iz svetovnih sfera, u prvom redu iz filozofije i umetnosti, a u poslednje vreme iz nauke. Ne treba gubiti iz vida upozorenje da se javlja „proširivanje” obima ljudske slobode, tj. ukupne mase sredstava koja služi društvu za vlada-

¹¹⁾ Srđan Vrcan, *ibid.*, str. 58.

¹²⁾ Brajan Vilson, *Kultura i religija: Istok i Zapad, Kultura*, br. 65—66—67, Beograd, 1984, str. 87.

nje nad uslovima sopstvenog života, kao i nastajanje društvenih mehanizama koji pojedincu proširuju mogućnost izbora sopstvene sudbine bez štete po opšte interese,¹³⁾ a time se do neslućenih razmera mogu proširiti ljudske kompetencije i u odnosu na rešavanje pitanja sopstvene egzistencije i egzistencije svoje zajednice kao i pitanja koja se postavljaju u prirodi i u čovekovom doticaju sa prirodom. To pomeranje ka svetovnom, traganje za egzistencijalnim pitanjima izvan religijske sfere, još više produbljuje krizu religije i njenog identiteta. Čim se dovede u pitanje ideja mirenja sa stvarnošću dovode se u pitanje i religija i njene doktrine. Mirenje sa stvarnošću je moguće samo ako se ima u vidu privid života koji izvire iz same religije. Međutim, i u shvatanjima koja se označavaju kao svetovna nije uvek konsekventno razvijen pojam o smislu života te otuda mogućnost da se ta shvatanja sakralizuju, divinizuju i pretvore u određene, najčešće institucionalizovane forme. Izbegnuta je religija kao oslonac ali se nameću one forme svetovnog života koje teže da se osamostale i ovekoveče u odnosu na čoveka i smisao njegovog života.

Sekularizacija je totalan proces i ne može se svesti ni na svoje prvobitno značenje niti na kasnija značenja koja ovaj proces vide samo u domenu crkve i njene organizacije. Najmanje su prihvatljiva ona shvatanja koja minimalizuju proces sekularizacije ili čak nastoje da ga negiraju. Iako ovakva shvatanja potiču od katolički orijentisanih sociologa ona nisu usamljena u savremenoj teoriji. Naprotiv, ona stiču pristalice i među svetovno orijentisanim sociolozima a utiču na izgradnju opšteg pogleda na svet i na religiju. Po nekim shvatanjima, opet, značenje sekularizacije se širi tako da postaje teško sagledivo šta sve obuhvata. Jedno je, međutim, sigurno: da se negacija religije i religijskih sadržaja ne može izvoditi bez njihove zamene nekim novim smislom i sadržajima. Ne moraju to uvek biti jasno i precizno artikulirani sadržaji koji uvek predstavljaju odgovarajuću protivvrednost religijskim sadržajima. To mogu biti još uvek nedovoljno izdiferencirane ideje, vrednosti nejasnog porekla ili tek naznačene orijentacije. Bitno je da je došlo do poremećaja religijskih vrednosti, doktrina i verovanja i da se pojavio svetovni činilac koji u sebi nosi sasvim drugačiji sistem ideja i vrednosti. Ni kad je reč o sekularizaciji u socijalističkim društvima ova razlikovanja nisu uvek dovedena do kraja, a naročito tamo gde religija u visokom stepenu legitimiše društvenu zajednicu. Prevaga političkog činioca podstiče one vidove sekularizacije koji imaju politički smisao. Da bi se brže probila neka politička rešenja, da bi se uspešnije nadoknadiii neki nedostaci nastali kao re-

¹³⁾ Lešek Kolakovski, *ibid.*, str. 65.

zultat nepovoljnih istorijskih i društvenih okolnosti bilo je nužno da se političkim merama potisnu neke tradicionalne institucije, a među njima je religija na prvom mestu. U početku se čak, nije postavljalo ni pitanje karaktera onih sadržaja koji su dolazili na mesto religije i religijskih vrednosti. Ovako shvatanje, međutim, nailazi na odlučno odbijanje sociologa iz zemalja realnog socijalizma. Za njih je sekularizacija nešto složeniji proces i ne zbiva se prvenstveno, a još manje isključivo, pod uticajem i pritiskom političkog činioca. „Društvena nužnost zbacuje svoj mistički pokrivač i od sile neprijateljske ljudima, koja protivreći njihovim interesima i željama, preobraća se u zakon njihove delatnosti u cilju koji određuje njihova stremljenja i delovanja. Samim tim religijsko otuđenje ljudi lišava se svoje socijalne osnove, religija u društvenom životu gubi jednu poziciju za drugom i postepeno se stvaraju uslovi za njeno odumiranje. Mnoga sveštena lica i antikomunisti pokušavaju da proces sekularizacije u socijalističkom društvu predstave isključivo kao rezultat određenih političkih i ideoloških mera odgovarajućih država i komunističkih partija.”¹⁴⁾ Ovakav protustav je po svom bitnom obeležju politički jer niti je motivisan niti se zasniva na odgovarajućoj argumentaciji koja bi pokazala mnoštvo drugih aspekata koji u ranosocijalističkim društvima određuju nivo i karakter religije i religioznosti. D. M. Ugrinovič pokušava da ukaže na objektivne činioce koji određuju sekularizaciju i ističe socijalističke proizvodne odnose koji su u početnim fazama takođe pod snažnim uticajem političkog faktora — države i komunističke partije. „Važan uticaj na sekularizaciju vrše u socijalizmu i drugi faktori usko povezani s karakterom društvenih odnosa. Buran rast proizvodnih snaga, s tim u vezi i u poljoprivredi, stvara uslove za sve potpunije podređivanje prirodnih sila čoveku što religiju, takođe, lišava socijalnog izvora. Nevideni porast kulture i obrazovanja trudbenika potpomaže njihovo oslobađanje od verovanja u religijske mitove. Na kraju, gigantski porast uloge nauke, koja u socijalizmu ne postaje samo neposrednom proizvodnom snagom nego je i osnova društvenog planiranja i upravljanja, pomaže istiskivanju religije iz različitih sfera društvene svesti kao i iz svesti pojedinačnih individua. U socijalističkom društvu *principijelno se menja uloga subjektivnog faktora u procesu sekularizacije*. Samo se u socijalizmu stvara mogućnost za široko razvijanje ateističkog vaspitanja trudbenika. Komunistička partija smatra ateističko vaspitanje neodvojivim sastavnim delom komunističkog vaspitanja. Propaganda ateizma se sistematski vodi na stranicama novina, časopisa i preko radija i televizije.

¹⁴⁾ D. M. Ugrinovič, *V vedenie v religiobedenie*, Mysla, Moskva, 1985, drugo izdanje, str. 192.

Vaspitanje dece i omladine vrši se pomoću naučnog pogleda na svet. Na taj način subjektivni faktor u socijalizmu igra sve važniju ulogu u procesu sekularizacije, doprinosi prevladavanju religijskih verovanja i vaspitavanju trudbenika u duhu socijalizma.¹⁵⁾ Kao što se iz navedenog stava vidi najviše se insistira na činocima svesti, a u prvom redu na političkim pretpostavkama gde dominira uloga i mesto komunističke partije kao rukovodeće snage u društvu. Malo se ulazi, međutim, u strukturu radničke klase i u promene u toj strukturi, ne razmatraju se odnosi u proizvodnji i položaj radničke klase u procesu proizvodnje i raspodele, niti su uzeti u obzir realni ekonomski tokovi i ne vide se pokretačke snage koje su odgovorne za te tokove. Preneti sve to na komunističku partiju znači reducirati složene, dramatične i protivrečne procese na jedan činilac čija je moć prevashodno politička i ideološka. Malo se vide realne istorijske snage socijalizma koje jedino mogu da osmisle zakonitosti socijalističkog društveno-ekonomskog razvoja. Proces sekularizacije u socijalizmu, u svim njegovim fazama, jeste izuzetno složen i neravnomerno se odvija. Međutim, on dugo, a dosadašnja i sadašnja praksa pokazuje da je još uvek tako, ostaje pod snažnim uticajem političkog faktora. Osim toga proces sekularizacije se odvija različito u svakoj socijalističkoj društvenoj zajednici. Te razlike su dvostruke. Jedne potiču od načina na koji se afirmisao socijalistički društveni odnos kao osnovni, a druge od stanja religije i religioznosti, od razvijenosti, snage i uticaja crkve i crkvenih organizacija u određenoj zemlji. Proces sekularizacije je sigurno drugačiji u sredinama gde je religijska tradicija jača a religioznost šire zahvatila i dublje prodrla u mase od procesa sekularizacije onde gde je ta tradicija slabija, a religioznost nije prodrla toliko duboko u mase stanovništva.

Naše društvo je u tom pogledu i karakteristično i specifično. Na to se, međutim, dugo gledalo spolja i sa unapred zauzetim stavom. Međutim, opredeljenja Saveza komunista su bila jasna i potvrđivala su osnovna načela revolucionarne borbe kada se religija radikalno napušta, a njeno mesto zauzimaju radikalizovana ideološka opredeljenja. „Dosledno svom marksističkom materijalističkom pogledu na svet, jugoslovenski komunisti znaju da se religija, koja se rađa i održava u određenim istorijskim uslovima materijalne i duhovne zaostalosti ljudi, ne može otkloniti administrativnim sredstvima, već neprekidnim razvijanjem socijalističkih društvenih odnosa, širenjem naučnih saznanja i opštim podizanjem ljudske svesti, čime se progresivno ostvaruje čovekova stvarna sloboda i likvidiraju materijalno duhovni uslovi za raz-

¹⁵⁾ *Ibid*, str. 193.

ne zablude i iluzije."¹⁶⁾ Ovdje je jasno naglašeno da će se isključiti svaka politička prinuda u rešavanju i otklanjanju religioznosti stanovništva. Obrnuto, podstićaće se realni društveni i materijalni procesi koji će stvoriti uslove za što obuhvatniju sekularizaciju, zapravo za afirmaciju onih vrednosti koje su po svojoj prirodi svetovne. Međutim, od vremena donošenja Programa SKJ znatno su se izmenili odnosi u našem društvu i ono je prošlo više faza razvoja, doživljavajući ubrzan i snažan razvoj i zapadajući u krize većeg ili manjeg obima. Danas je stanje u tom pogledu veoma složeno jer se čitava društvena zajednica nalazi u krizi što vidljivo utiče i na proces sekularizacije. Međutim, teško bi se mogao izvući zaključak da je religija u većem usponu ukoliko je društvo u većoj krizi. Ona svoj položaj bitno ne menja te se otuda može stvoriti privid njenog uspona. Imajući tradicionalna uporišta u društvu ona teže doživljava promene pod pritiskom i udarima krize. Religija i crkva ne menjaju bitno svoj program i s te strane imaju sigurno više poteškoća da se prilagode kriznim situacijama. Ako ključ krize iznova otvara vrata neke već napuštene crkvene organizacije to ne znači da je religija u usponu. Uz sve pritiske sekularnih procesa religija se sukobljava i s krizom — jednim vidom sekularizacije — koji je religiji relativno nepoznat. Kriza, osim toga, otkriva i demitologizuje neke svetovne institucije i organizacije koje su u visokom stepenu bile divinizirane, ovekovečavane kao apsolutni proizvođač progressa, boljeg života i naprednijih društvenih odnosa. Neke tradicionalna uporišta koja su zračila autoritativnošću, gotovo harizmatikom superiornom uzvišenošću počinju da tamne i da pokazuju svoje drugo lice. Društvena kriza stvara uslove da se relativizuju mnogi društveni činiooci koji inače teže da se apsolutizuju, da se društvenoj celini nametnu kao jedino mogući. Ali, u krizi se revitalizuje i uloga države, nacije pa čak i užih, lokalnih društvenih zajednica. Na mesto patriotizma kriza ustoličava lokalpatriotizam, zapravo omogućava da se razvije partikularizam u kojem je nastanjenoskopski osećanje, palanačko rodoljublje kao potpora sveskolikoj konzervativnoj pa samim tim i religijskoj svesti. Moglo bi se reći da veći stepen revitalizacije doživljavaju ove društvene snage nego sama religija. U vreme krize i unutar same religije dolazi do oštrijih podvajanja, protivstavljanja i sukobljavanja. Religijski „sektor“ ne miruje, ali to ne znači da doživljava snažan uspon. Očigledno je, da neke religijske funkcije oživljavaju i to je najvidljivije na manifestacionom nivou: povećano odlazanje u crkve i duhovne centre, porast broja i posećenosti religijskih obreda, povećan broj mis-

¹⁶⁾ VII Kongres Saveza komunista Jugoslavije, Kultura Beograd, 1958, str. 418.

terija čudesnih ukazanja i drugih vidova manifestacije religijske svesti, koji su često u opreci sa zvaničnom religijskom i crkvenom doktrinom. U društvenoj krizi svako traži svoju šansu pa je razumljivo što se i religijska organizacija aktivirala, što je stavila u pogon sva raspoloživa sredstva kako bi se ne samo zadržala na postojećim nego osvojila i nove prostore. Koliko će u tome uspjeti u velikoj mjeri zavisi od progresivnih činilaca koji u krizi ne samo da vide šansu, nego je objektivno gledano najviše i imaju.

